

İzmir İktisat Kongresi Sonrasında Kurulan Anonim Şirketlerin Finans Sorunları ve Kamu İktisadi Teşekkülünün Kuruluş Süreci: Sümerbank Örneği

İbrahim ERDAL*

Özet

İzmir’de düzenlenen İktisat Kongresinde ülkenin hammadde kaynaklarının çeşitliliğine vurgu yapılarak geleneksel işçilik ve küçük ölçekli imalathanelere sahip olan yerli tüccar sınıfının şirket olması gerekliliği vurgulanmıştır. Çeltik, dokuma, iplik, un gibi tarımsal üretim malları üzerinden tüccar sınıfının şirketleşmesinde bir ölçüde başarı sağlanmış ise de bu yatırım çeşitliliği sanayi ve madenler bağlamında istenilen düzeye gelememiştir. Bu süreçte Anadolu’da kurulan Anonim Şirketlerin ve küçük işletmelerin finans ihtiyacını karşılayacak bir bankacılık sisteminin olmaması kalkınma modelinde en önemli sorun olmuş, bu sorunu çözmek amacıyla 19 Nisan 1925 tarihinde Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Ancak hisse ortaklığı ve kredi ile destek olunan Anonim Şirketler bir süre sonra modernizasyona ayrılan aşırı bütçesi, üretim ve pazarda yaşadıkları sorunları sonucunda mali durumlarını geliştiremedikleri için Banka’ya devredilmiştir. Bundan dolayı banka hem piyasada şirketlere destek veren hem de bu şirketlerle rekabete giren bir duruma düşmüştür. Hisse çoğunluğu bankanın idaresine geçtiği için devletin elinde kalan ve kamu iktisadi teşekküllerine dönüşen bu anonim şirketlerin yeniden düzenlenmesi, üretime dâhil edilmesi ve devlet eliyle işletilmesi amacıyla 1933 yılında Sümerbank kurulmuştur. Bu makalede bir kamu iktisadi teşekkülü olan Sümerbank’ın kuruluşuna kadar geçen süreç, daha önce kurulmuş olan banka ve anonim şirketlerin faaliyetleri üzerinden arşiv belgelerine dayalı olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sümerbank, Anonim Şirket, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası

* Prof. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, erdal_ibrahim@yahoo.com

Financial Problems of Joint Stock Companies in the Established After the İzmir Economic Congree and the Establishment Formation Process of State-Owned Enterprises: The Case of Sümerbank

Abstract

At the Economics Congress held in Izmir, the diversity of the country's raw material resources has emphasized, and it has been stressed that the domestic merchant class, which had been occupied with traditional craftsmanship and small-scale workshops, had to be transformed into companies. Although some success has been achieved in the foundation of companies of the merchant class in the field of agricultural production goods such as paddy, weaving, yarn and flour, this investment diversity has not reached the desired level in the context of industry and mines. In this process, the lack of a banking system to meet the financial needs of Joint Stock Companies and small businesses established in Anatolia was the most important problem in the development model. Industry and Mines Bank of Turkey was established on 19 April 1925 to solve this problem. However, the Joint Stock Companies supported by shareholding and credit has transferred to the Bank after a while because they could not improve their financial situation as a result of their excessive budget allocated for modernization, production and market problems. Therefore, the bank has fallen into a situation that both supports companies in the market and competes with these companies at the same times. Sümerbank was established in 1933 for the purpose of reorganizing these joint stock companies, which remained in the hands of the state and turned into state-owned enterprises, as the majority of their shares passed under the administration of the bank, to include them in production and to operate them by the state. In this article, the process until the establishment of Sümerbank, a state-owned enterprises, has been by considering the activities of previously established banks and joint stock companies based on archival documents.

Keywords: Sumerbank, Joint Stock Companies, Industry and Mines Bank of Turkey

Giriş

Osmanlı Devletinde geleneksel üretimden fabrikalaşmaya doğru giden süreçte en önemli dayanak askeri ihtiyaçlar olmuştur. Ordu'nun silah temini ile başlayan süreçte yine ordunun ihtiyaçları olmak üzere toplumun giyim kuşamı ve diğer ihtiyaçları fabrikalaşmanın gelişmesinde etkili olmuştur. Bu amaçla ordunun ve halkın fes ihtiyacını karşılamaya yönelik üretim gerçekleştirilmesi için 1833 yılında Feshane, askerî ihtiyaçlarının karşılanması, çuka ve askeri elbise üretimi için 1845 yılında İzmit Çuka Fabrikası ve 1836 yılında İslimiye Çuka Fabrikası kurulmuştur. Yine ordu ve sarayın ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik üretim yapması için 1849 yılında Veliefendi Basma ve 1852 yılında Bursa İpek Fabrikası kurulmuştur. Bunların yanı sıra saray, ordu ve halka yönelik kadife, Şam usulü çiçekli ipek kumaş ve halı üretimi gibi geniş bir alanda üretim gerçekleştirmek amacıyla 1843 yılında Hereke Kumaş Fabrikası ve 1855 yılında da Zeytinburnu fabrikaları kurulmuştur.¹

Fabrikalaşmanın gelişmesi toplumsal anlamda Avrupa'daki gibi yeni bir sınıfın oluşması ve gelişmesi gerçeğini de ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple İttihat ve Terakki kadrosunun iktisadi planlamasının, yani Millî İktisat Doktrininin, temelinde Avrupa ile bütünleşmiş bir ekonomi ve yerli girişimcinin oluşturulması prensibi yatmaktadır. Cavid Bey'in kalkınmada öncelikle tarıma dayalı sektörün desteklenmesi, mülkiyet ve girişim hakkının genişletilmesi fikrinin içeride yerli girişimciyi de geliştireceği görüşü, yani liberal yaklaşım, 1908-1910 yıllarında Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiyye Dergisi'nin de savunduğu ana tez olmuştur.² Esnaf birliklerinin şirketleşmeye teşvik edilmesi ve piyasada rekabet edebilmeleri için modernizasyonlarının sağlanmaya çalışılması bu planlamanın bir işareti olmuştur. Arazi kanunnamelerinde yapılan düzenlemeler ve yabancı yatırımcıya kolaylıkların sağlanması, dış borç bulmada sıkıntı yaşanmaması İttihat ve Terakki idarecileri tarafından iyiye gidış olarak yorumlanmış ise de 1908 sonrasında kurulan bankalarının neredeyse hemen hemen hepsinin yabancı sermayeye ait olduğu görülmüştür.³ Bu durum borçlanma yükünün giderek artmasına sebep olmuştur ki ödemeler dengesindeki açık millî iktisat prensibinin doğmasında önemli etkenlerden olmuştur. Yabancı girişimcinin güçlenmesinin kapitülasyonlardan kaynaklandığı görüşünün güçlenmesi, kapitülasyonların kaldırılması fikrinin bürokrasi ve hükümette destek bulmasını sağlamıştır.⁴ 1908-1914 yılları arasında Cavid Bey'in aktif olarak savunduğu liberal ekonomi ve yerli girişimci oluşturma çabaları; Avrupalı tüccarlara uygulanan vergi indirimi gibi teşvik ve yatırımcıların teknoloji üstünlüğü karşısında rekabete dayanamayan yerli sektörün iflasına ve devlette de dış borç yükünün artmasına sebep olmuştur. 1914 sonrasında Osmanlı Devleti'nin dönemsel gelişmeler sonucunda Almanya ile olan yakınlaşması İttihat ve Terakki içerisinde Alman usulüne benzer Millî İktisat düşüncesi gündeme gelmiştir.⁵

İttihat ve Terakki'nin millî iktisattaki en önemli hedeflerinden birisi yerli burjuva sınıfını ortaya çıkarabilmek olmuştur. Bankacılık sisteminde yapılan düzenlemelerle Anadolu'nun küçük ve orta ölçekli esnafının bir araya gelerek şirketleşmesinin önu

- 1 Ömer Celal Sarc, "Tanzimat ve Sanayimiz", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s.435; Tefvik Güran, "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları", *150.Yılında Tanzimat*, TTK yayını, Ankara 1992, s.239-249.
- 2 Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, İstanbul 2001, s.418-419.
- 3 Gündüz Ökçün, "1909-1930 yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinleri/Tartışmalar 8-10 Haziran 1973*, Hacettepe Üniversitesi yayını, Ankara 1975, s.414-415.
- 4 Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK yayını, Ankara 1994, s.186; Akşin, *Jön Türkler ve...*, s.416.
- 5 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Türkiye'de İktisat Tedrisatı ve İktisat Fakültesi Teşkilatı*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1946, s.45; Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s.45; Zafer Toprak, *Millî İktisat- Millî Burjuvazi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı yayını, İstanbul 1995, s.113.

açılmış kredi temin edilerek mali yönden desteklenmiştir. Yerli esnaf ve tüccar sınıfının bir araya gelerek kooperatif veya şirketleşme yoluyla birlik oluşturması yabancı girişimcilerle olan rekabete de direnebilmelerini sağlamıştır.⁶ Genellikle tarıma dayalı üretime bağlı olan yerli küçük ve orta esnaf sınıfının sermaye sahibi olabilmesinin ilk adımı olarak görülen kooperatifçilik 1908 sonrasında ticaret kanunu tasarısı çerçevesinde yayınlanan Ticaret-i Berriyeye Kanunu⁷ kitabında yer almıştır. Bu yayından sonra kooperatiflerin çalışma yöntemlerini incelemek üzere Ziraat Bankası Müdür Muavini İsmail Rıfkı Bey'in başkanlığında bir heyet 1913 yılında Avrupa'ya gönderilmiş, Romanya, Macaristan, İtalya ve Bulgaristan'da kooperatifçilik ve tarımsal kredi girişimleri konusunda incelemeler yapılmıştır. Bu rapora dayanılarak 1914 yılında hazırlanan tasarıya göre; kooperatiflerin bir araya gelerek ticari birlik kurabilmeleri sağlanmış, ayrıca bu birliklerin evrak vergilerinden ve ortaklarına kar payı dağıtmamak şartıyla gelir vergisinden muaf tutulması kararı alınmıştır. Bu yolla kurulacak olan kooperatif birliklerini veya anonim şirketleri denetlemek amacıyla İstanbul'da Kooperatif Şirketler Merkezi'nin kurulması ve bu şirketlere maddi yardım sağlayabilmek için Kooperatif Merkez Sandığı oluşturulması planlanmış ise de savaş şartları bu tasarının kanunlaşmasına engel olmuştur.⁸

Savaş ortamında dahi bu hedeften ayrılmayan İttihat ve Terakki, yerli şirket ve kooperatifleri desteklemek amacıyla 1917 yılında 4 milyon Osmanlı Lirası sermaye ile İtibar-ı Millî Bankası'nı kurmuş, II. Meşrutiyetin ilanından sonra başlayan burjuva oluşturma sürecinde 1914-1918 arasında kurulan yerli Anonim Şirket sayısı 123'e ulaşmıştır. Savaş ekonomisi içerisinde işe giderlerini temin ve kontrol amacıyla Kara Kemal tarafından kurulan Heyet-i Mahsusa-i Ticariye faaliyetleri sonucunda Anadolu Millî Mahsulât Osmanlı Anonim Şirketi, Millî İthalat Kantariye Anonim Şirketi ve Millî Ekmekçi Anonim Şirketi kurulmuş ve bu şirketlere Anadolu ve İstanbul'da bulunan esnaf ortak edilmiştir. Tasarı yasalaşmamış olsa da birçok kooperatif kurularak ticaret hayatına girmiştir. 1914 yılında İstanbul'da kurulan Fatih Çırcır İstihlak Kooperatifi, Unkapanı ve Perşembe Pazarı Tüketim Kooperatiflerinin benzerleri İzmir'de de kurulmuştur. İttihat ve Terakki, kurulan kooperatiflerin kunduracılık, dericilik, çorapçılık ve dokumacılık gibi sektörlerde sanayi kollarını geliştireceğini umut etmiştir.⁹ Osmanlı Devleti temsilcilerine dayatılan Sevr hükümleri millî mücadele sürecinden sonra TBMM temsilcilerine de kabul ettirilmek istenmiştir. Ağır iktisadi hükümlerin görece yumuşatılarak Türk tarafının kabulüne sunulduğu bir süreçte Ankara Hükümeti'nin iktisadi bağlamda da tam bağımsızlık fikrinden taviz vermeyeceği kongreler sürecinde ifade edilmiştir. Misak-ı millî kararları arasında ekonomik şartlar 6. Maddede genel anlamda tam bağımsızlık vurgusuyla değerlendirilmiş, aynı durum Mudanya Mütarekesinde de tam bağımsızlık vurgusu altında değerlendirilmiştir.

İzmir İktisat Kongresi

Lozan görüşmelerinde iktisadi konularda anlaşmazlıkların uzaması, yeni Türk devletinin iktisadi düşüncesinin ne olacağını anlatılması, millî ekonomi hedeflerinin tespit edilmesi ve tüm dünyaya duyurulması amacıyla İktisat vekili Mahmut Esat

6 Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul 1995, s.2-5.

7 *Ticaret-i Berriyeye Kanunu*, Cihan matbaası, İstanbul 1919.

8 Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat...*, s.222.

9 Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat...*, s.219-221; Toprak, *Millî İktisat- Millî Burjuvazi*, s.113.

(Bozkurt) Bey'in teklifiyle İzmir'de bir İktisat Kongresinin düzenlenmesi kararı alınmıştır. Kongreye her vilayetten üçü çiftçi olmak üzere esnaf, tüccar, sanayici ve işçi temsilcilerinden oluşan 1135 temsilcinin katılmış ve yaklaşık 40 mebus izlemiştir.¹⁰ Mustafa Kemal açılış konuşmasında kongrenin amacından bahsetmiş, yabancı şirketlerin millileştirilmesi, kapitülasyonların kaldırılması konularına değinmiş, müreffeh bir devletin oluşması için askeri zaferlerin millî iktisat ile desteklenmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Türkiye'nin fabrikalaşma ile sanayisini geliştirebileceğini, bunun aynı zamanda istihdama da faydası olacağını belirtmiş, toplumun her kesiminin zenginleşmesi amacıyla burada bulunan temsilcilerin düşüncelerinin ve fikirlerinin önemine vurgu yapmıştır.¹¹ 1923 itibarıyla Türkiye, iktisadi hedef olarak yerli sermayedar sınıfını oluşturmak ve korumak, bu sınıf gelişene kadar devlet adına gerekli destekleri vermek ve yabancı sermayeye olan ihtiyacı mümkün olduğunca azaltmak olmuştur. Elbette yerli sanayi sınıfının oluşumunun temeli tarım ve tarıma dayalı sanayi kolları olmuş, devlet kalkınma çabalarını toplumun her sınıfının da dâhil olduğu bir uygulamayla yapmayı planlamıştır.¹² Millî mücadele sonrasında Anadolu'nun tarımsal üretimini az olduğu buna bağlı olarak da tarımsal makineleşmenin neredeyse yok seviyesinde olduğu görülmüştür. Bu sebeple devlet destekli planlamaların ve köylü – çiftçiyi tarımsal makineleşmeyle buluşturacak yapılanmalara gidilmesi çözüm olarak görülmüştür. Tarımsal sanayinin de gelişmesine kaynak olacak şeker, un sanayinin hammaddesi buğday üretim şekillerinin geliştirilmesi ve yeni ürünlerin tanıtılmasının devlet çiftlikleri vasıtasıyla köylü çiftçiye ulaştırılması amaçlanmış ve Aşar vergisinin kaldırılması gibi bir dizi yasal düzenlemelere gidilmiştir. Bu yasal düzenlemelere Adana'da kurulan Ziraat Enstitüsü'nü ve Ziraat Bankası'nın yapılan düzenlemelerle çiftçi köylüye destek veren bir kurumsal yapıya dönüştürülmesi de eklenmiştir.¹³

İttihat ve Terakki'nin Teşvik-i Sanayi tecrübesini yaşayarak gelmiş olan Cumhuriyetin ilk hükümet üyeleri, sanayi kalkınmasının tarıma dayalı sektörler üzerinden olacağına inandıkları için çiftçi ve köylünün üzerindeki vergi yükünü almayı ve üreten bu sınıfı pazar ekonomisiyle uyumlu olmasını sağlamayı planlamıştır. Osmanlı'da olduğu gibi sanayiyi teşvik için finans kaynağı olarak bankaların kurulmasına önem verilmiş ise de bu konuda kurulmuş olan yabancı bankaların uluslararası şirketler ile olan bağlantıları yerli bankaların borç yükü altında yatırıma gerekli bütçeyi ayıramamalarına sebep olmuştur. Devlet bu konuda yani yatırımı teşvik ve geliştirme açısından finans ve işletme konusunda özel teşebbüs adına işletme uygulamasını yürürlüğe koymuştur.¹⁴ Her ne kadar niyetler hızlı kalkınma amacına yönelik ise de devletin imkânlarının kısıtlılığı, küçük imalathanelerin şirketleşme konusundaki isteksizlikleri ve başarısızlıkları, Pazar ve hammadde kaynaklarına ulaşmada yaşanan sıkıntılar Cumhuriyet Hükümetinin Osmanlı'dan devraldığı sorunlar olmuştur. Elbette şeker ve un gibi temel tüketim malları üzerinden tarıma dayalı fab-

- 10 Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat kongresi 1923 İzmir*, AÜSBF yayını, Ankara 1981, s.3-7; Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Tekin Yayınevi, Ankara 1965, s.165; Koray Başol, *Türkiye Ekonomisi*, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF yayımları No:2, İzmir 1983, s.61; Ulaş Kıpıl ve Özgür Uyanık, *Türkiye Millî İktisat Tarihi (Devletçilik)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2001, s.44-45,
- 11 Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat- 4 Mart 1922)*, TTK yayını, Ankara 1989, s.34; *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, Ankara: Maliye Bakanlığı Yayını, Ankara 2008, s.28.
- 12 Kıpıl ve Uyanık, *Türkiye Millî İktisat Tarihi (Devletçilik)*, s.57-58; *Türkiye'de Bölge Kalkınmasının Evreleri*, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yay. No: 2, Ankara 1993, s.78.
- 13 BCA: 30.18.1.1./11.48.16; Ahmet Kılıçbay, *Türkiye Ekonomisi*, Türkiye İş Bankası Kültür yayımları: 263, Ankara 1984, s.71; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, III, Remzi kitabevi*, İstanbul 1988, s. 349; Mehmet Akif Tural, *Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını: 848, Ankara 1987, s.74; Kıpıl ve Uyanık, *Türkiye Millî İktisat Tarihi (Devletçilik)*, s.65.
- 14 Kıpıl ve Uyanık, *Türkiye Millî İktisat Tarihi (Devletçilik)*, s.66; Kılıçbay, *Türkiye Ekonomisi*, s.70.

rikalaşmada ivme kazanılmışsa da bu üretim çeşitliliği bağlamında yatırıma dönüşmemiştir.¹⁵

Kongre Sonrası Finans Sorununa Çözüm Arayışları ve Bankacılık Düzenlemeleri

Devlet, sanayi sektöründe özel teşebbüsün gelişebilmesi bağlamında kurulacak şirketlere verilecek imtiyazları arttırmış, gümrük indiriminden nakliye araçlarında kolaylıklara, inşaat ve makineleşme sürecinde yurtdışı gerekli araçların satın alınmasından üretilen ürünün devlet tarafından satın alınma garantisine kadar geniş bir saha da destek imtiyazları genişletilmiştir. Tarım ve madencilğe dayalı sanayinin gelişmesinde finans sorunu Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulmasından Sümerbank'ın kurulmasına giden süreçte çözülmeye çalışılmıştır. Bütün bu planlar çerçevesinde 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu 15 yıl süre içerisinde uygulanmak üzere kabul edilmiş, ancak sahip olunan ekonomik yapı ile planlanan ekonomik yapının arasındaki açının büyüklüğü bu kanunu da işlevsiz kılmıştır. Ayrıca bu kanun çerçevesinde yapılacak olan düzenlemeleri ve uygulamaları koordine edebilmek ve hükümete danışmanlık yapmak amacıyla Âli İktisat Meclisi de kurulmuştur.¹⁶

Tarıma dayalı sanayinin gelişmesi ve bu sektörde kurulacak şirketlerin finansmanı bağlamında bankacılık sektöründe de girişimlerde bulunulmuştur. Birinci Cumhuriyet Hükümeti dönemi şirketleşme faaliyetlerinin en yoğun olduğu dönem olmuştur. 1926 yılı itibarıyla madencilik, gıda ve ticaret alanlarında olmak üzere 71 anonim şirket kurulmuştur. Bu şirketlerin hemen hemen çoğunluğunun yabancı sermaye ortaklığıyla kurulmuş olması yerli ve millî bankacılık düzenlemelerini zorunlu kılmıştır. İhracat ve ithalat dengesinde sermayeyi yurt içinde tutma ve rekabete karşı durabilme çabası yabancı ortaklı şirketlerin durumundan dolayı zorlaşmıştır. İthalat ve ihracat dengesi içerisinde ithalatın daha yüksek olduğu, her iki alanda da ekonomik ilişkilerin Avrupa ülkeleriyle olduğu ve Almanya'nın ithalatta ve ihracatta ilk sıralarda yer aldığı, Almanya'nın İngiltere ve İtalya ile birlikte Türkiye'nin dış ticaret dengesinde önemli yer tuttuğu görülmüştür.¹⁷

1924 yılı ilk mali bütçenin yapılmasında ve kalkınma sürecinde Ziraat Bankası, anonim şirket olarak bir yapılandırmaya gitmiş ve bankanın bütün şubeleri devletleştirilmiştir. Bunun yanı sıra yasal düzenlemelerle 30 milyon sermayesi olan bankaya her türlü bankacılık işlemlerini uygulama konusunda yetki verilmiştir. Anadolu'da yaygın şubeleri olan Ziraat Bankası yoluyla kalkınma sürecinde desteklenmesi planlanan çiftçi ve köylünün ihtiyaç duyduğu krediye ulaşma sorunu millileştirilerek çözülmeye çalışılmıştır.¹⁸ Ancak para ve kredi ihtiyaçlarını karşılayacak bir bankacılık sisteminin olmaması kalkınma modelinde en önemli sorun olmuştur. Mahmut Esat Bozkurt;

15 Zeyat Hatipoğlu, *Cumhuriyet Rejiminde Türkiye Ekonomisinin Gelişimi*, Yalçın Matbaası, İstanbul 1974, s.40-41; Aydemir, *Tek Adam*, III, s.353-356.

16 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*, İmge kitabevi, Ankara 2003, s.76; Leyla Şam, *Türkiye'de Karayolları ve Demiryollarının Gelişim Süreci*, Tesav yayını, Ankara 2003, s.67; Hatipoğlu, *Cumhuriyet Rejiminde...*, s.358.

17 Nahit Töre, "Atatürk Döneminin (1923-1938) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişimi*, AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını:513, Ankara 1982, s.52; Aydemir, *Tek Adam*, III, s.357; Kıpıl ve Uyanık, *Türkiye Millî İktisat Tarihi (Devletçilik)*, s.61; Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi...*, s.42.

18 Avni Zarakolu, *Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık*, Türkiye Bankalar Birliği yayını: 61, Ankara 1974, s.20-21; Arslan Yüzgün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Banka Sistemi (1923-1981)*, Der yayınları, İstanbul 1982, s.15.

Arkadaşlar çok ehemmiyet ettiğim bir mesele kredi meselesidir. Eğer bankalar tesis etmezsek biz ecnebi sermayesine eziliriz. Bankalar Türkiye'nin iktisadi hudutlarının siperleri olacaktır. Kanaatimiz Türk iktisadiyatı bankalarla başlamalıdır. Türkiye'de yalnız şahsi teşebbüslerle bankalar vücuda getirilemez. Buna hükümet de yardım etmelidir. Hükümetin yapacağı büyük sermayeli bir ana banka vücuda getirmektir. Bundan sonra ana banka etrafında hususi bankalar toplanmalıdır. Ellerini mütemadiyen ecnebi sermayesini kendisine açık bulunduran memleketler esirler ülkesi olmaktan ileri geçemezler.¹⁹

Sözleriyle İktisat kongresinde yerli ve millî bankacılığın geliştirilmesi için düzenlemelere gidilmesinin zorunluluğuna dikkat çekmiştir. Kongrede sağlanan görüş birliği sonrasında Mustafa Kemal (Atatürk) dönemi kalkınma sürecinde yerli ve millî bankaların kurulmaya başladığı görülmüş ve bu bankalar Ziraat Bankası, İş Bankası ve Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası olmuştur.

Millî Sanayinin gelişmesinin yine yerli ve millî burjuva ile olacağına inanılan kalkınma modelinde İş Bankasından beklenen sanayici ve tüccarların kredi ihtiyaçlarını karşılaması ve yine bu sektörlerde yatırımlarda bulunması olmuştur. Bu sebeple İş Bankası'nın sermayesi devlet tarafından sürekli desteklenmiştir. Bunun için İttihat ve Terakki döneminden bu yana faaliyet göstermiş olan İtibar-i Millî Bankası bütün sermayesi ve mal varlığıyla birlikte İş Bankası'na devredilmiştir İş Bankası yerli tüccar sınıfının ekonomiye katılmasına ve ekonominin ihtiyacı olan sermaye birikiminin özel sektör tarafından sağlanmasında öncü olabilmesi için Anonim Şirket olarak kurulmuştur.²⁰ Ziraat Bankası ve İş Bankası gibi kamu veya devletin desteklediği bankalarının yanı sıra Anadolu'nun ticaretin geliştiği çeşitli şehirlerinde tüccarlar tarafından yerel banka kurma girişimleri de olmuştur. Anadolu'da mebusların, tüccarların ve toprak sahiplerinin katılımlarıyla kurulan bankalar her ne kadar uzun soluklu olmamışlarsa da yerli sanayinin kurulmasında ve millî burjuva oluşturulması konusunda önemli bir çabanın örneği olmuştur. Tarıma dayalı sanayinin bu anlamda önemli bir seviyede olduğu Anadolu'da kurulan şirketlerin ve bankaların dayandığı kuruculardan ve hatta isimlerinden de anlaşılmaktadır. 1919-1929 yılları arasında kurulan banka sayısı 34 adettir. Kuruluş yapısı ve kurucuları üzerinden tasnif ettiği yerel bankalar örneğinde Aksaray, Akhisar ve Niğde de kurulan bankalar incelendiğinde kapanma süreçleri hakkında sermaye azlığı ve yönetimde yaşanan tecrübesizlik açıkça görülmüştür.²¹

Kamu İktisadi teşekkülü Sümerbank'ın Oluşum Süreci

İzmir'de toplanan İktisat Kongresinde, yabancı tüccarlarla rekabet edemeyecek durumda olan yerli tüccarlar devletin ithal malların girişinin engellenmesi için gümrükte uygulamaların getirilmesini ve yatırım yapabilmeleri için de gerekli olan krediyi ulaşabilecekleri bankaların kurulmasını talep etmişlerdir. Tüccarların bu

¹⁹ Zarakolu, *Cumhuriyetin 50. Yılında...*, s.18-19.

²⁰ İsmet İnönü, İnönü'nün Hatıraları, Bilge yayınları, Ankara 1991, s.278-279; Recep Boztemur, "Özel Girişimciliğin Gelişiminde Devletin Rolü: İş Bankası Örneği", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S: 29, Ankara 1996, ss.63-79; *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Editör; Uygur Kocabaşoğlu, Yayın Kurulu; Güven Sak, Sinan Sönmez, Funda Erkal, Özgür Gökmen, Nesim Şeker, Murat Uluğtekin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s.18; Halis Özer, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Millî Tüccar Oluşturma çabalarında İş Bankası'nın Rolü", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, C:69, S:2, Ankara 2014, ss.351-377.

²¹ Gündüz Ökçün, "1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar", *İktisat Tarihi Yazıları*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını:58, Ankara 1997, ss.213-278; N. Oğuzhan Altay, "Türkiye'de Liberal Politikaların Bankacılık Sektörüne Etkileri (1847- 1979)", *Ege Akademik Bakış*, 2010, Cilt. 10 Sayı:1, ss. 319-350; Ayrıca bkzn. Öztin Akgüç, *Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler*, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, Ankara 1971.

taleplerine benzer şekilde sanayiciler de yatırım için kredi kullanmalarını sağlayacak bir bankanın kurulmasını istemiş ayrıca bu bankanın sermayesinin de yabancı bankalardan değil ülkede bulunan bankalardan sağlanmasını vurgulamışlardır. Yabancı tüccarlar ve sanayicilerle rekabet ortamında ayakta kalabilmek amacıyla özel bankaların yeterli destekte bulunamayacağı görüşünün öngörülmesi üzerine devlet destekli bir sanayi bankası kurulması Fethi Okyar'ın Hükümet programında da yer almıştır. Kongrenin kararlarının uygulandığı ilk gelişme; kurucularının 11'inin milletvekili ve diğerlerinin tüccar ve esnaf olan 26 Ağustos 1924 tarihinde kurulan ve ilk özel sermayeli banka olan İş Bankası olmuştur.²²

İktisat Kongresinde Türkiye'nin yerli ve millî girişimcilerini desteklemek yerli burjuva sınıfı oluşturmak amacıyla devlet destekli özel girişimcilerin Türk ulus devletinin sermayedar sınıfını kurmaları planlanmıştır. Kongre kararlarıyla, ulus devletinin liberal ekonomiye dayalı bir rekabet ortamında ekonominin güçlendirilmesinin yanı sıra devletin özel teşebbüsün gelişeceği alanlarda şartların iyileştirilmesi kabul etmiştir. 1925 tarihli İstanbul Liman Şirketi'ni kuran Ahmet Hamdi Başar anılarında, İş Bankası'nın anonim şirket olarak kurulmasını, devlet eliyle yapılan işletmeciliğin zorunlu olduğu hallerde, bu işletmelerin halka açık ticaret anonim şirketler halinde kurulması veya serbest rekabet kurallarına uygun yönetilmesiyle yerli ve millî bir burjuva sınıfının oluşturmasının istendiğini vurgulamıştır.²³ İş Bankası kuruluş amacına uygun olarak yerli girişimcilerin banka işlemlerine alışmasında öncülük yaptığı gibi küçük tasarrufların teşvik ve desteklenmesinde önemli adımlar atmıştır. Banka bu bağlamda 1925 yılında Anadolu Sigorta şirketini kurarak sermaye ortağı olmuş, aynı şekilde Sümerbank'ın kuruluşunda etkili olmuştur.²⁴

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulma sebebi kanun layihasında, “memlekette halk arasında sinai, iktisadi ve ticari teşebbüslere ilginin artması, Lozan'da kazandığımız hakları kaybetmemek ve ülkenin sanayisinin gelişmesi için belli merkeze toplanmış sermaye birikiminin oluşturulması yoluyla halkın girişimciliğe hazırlanması ve girişimci sınıfın özellikle kredi olmak üzere fenni, iktisadi bütün ihtiyaçlarını karşılamak için bir banka kurulması”²⁵ şeklinde özetlenmiştir. Basında çıkan destek ve eleştiri yazıları ile birlikte büyük umutlarla mecliste yürütülen görüşmelerden sonra 19 Nisan 1925 tarihinde 633 sayılı kanun ile Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur.²⁶ Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kanununun en önemli maddesi olan sekizinci madde ile “*Banka kendisine devredilen fabrikaları yüzde elli biri nama muharrer senetle kendisine ve Türk efrat ve eşhası hükmüyesine ait olmak üzere tesis edeceği Türk anonim şirketlere devrederek işletmeğe mezundur*” şartı bankanın kuruluş amacını en net ifade etmiştir. Yerli ve millî sanayici, girişimci oluşturma amacıyla yapılan planlamada bankanın aracılık görevi bu sınıfın ortaya çıkması ve güçlendirilmesi olmuştur. Diğer maddeler bankanın alacağı ekonomik kararlar ve Ticaret Vekâletiyle olan denetleme, bütçesi gibi hükümleri içermiştir. Banka kanununda daha sonra sermayesiyle ilgili düzenlemelere de gidilmiştir.²⁷ Mustafa Kemal (Atatürk) bu bağlamda 1 Kasım 1928 tarihinde TBMM 3. Dönem 2. Toplanma yılı açılış konuşma-

22 Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1932*, TTK yayını, Ankara 1972, s.95; Turgut Güner, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Güner*, Güner Yayınları, İstanbul 2008, s.325.

23 *Türkiye İş Bankası Tarihi*, s.18; Özer, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Millî Tüccar Oluşturma...”, 353-354.

24 Feridun Ergin, *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*, Yaşar Kültür ve Eğitim Vakfı yayını, Ankara 1977, s.49; Öztin Akgüç, *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1982, s.157.

25 *Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Hakkında Başvekâletten Mevrut (1/672) Numaralı Kanun Layihası ve Ticaret e Muvazenei Maliye Encümenleri Mazbataları*, (y.y.), 29 Mart 1925, s.2-5; İbrahim Erdal, *Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, Cumhuriyetin Millî Burjuva Oluşturma Girişimi*, İdeal Kültür yayınevi, İstanbul 2021, s.86-87.

27 BCA: 30.18.1.1./13.18.10.

sında “*Memlekette sanayiye rağbet ve temayül artmaktadır. Sanayi ve Maadin Bankası'nın kudretini arttırdığımız halde sanayi erbabı daha ziyade himaye görecektir. Bu meselenin ehemmiyetle mütalaa olacağına şüphe yoktur*” sözüyle bankanın kuruluş amacına ve önemine vurgu yapmıştır.²⁸

Anadolu'da Kurulan Anonim Şirketler ve Finans Sorunları

Osmanlı Devleti döneminde kurulmuş olan Feshane Yünlü Dokuma Fabrikası, Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası ve Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikası Türkiye Cumhuriyeti döneminde İktisat Vekâleti bünyesinde faaliyetlerine devam etmiştir. Bu süreçte fabrikanın yabancı işçi ve uzman bulundurma, tamirat ve tadilat ile makinelerin modernleştirilmesi gibi işler vekâlet tarafından yürütülmüştür. 1925 yılı itibarıyla bu fabrikalar Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın işlettiği kurumlar haline dönüştürülmüştür. Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası devralarak işletmesini idare ettiği dört fabrikanın²⁹ yanı sıra ülkenin dört bir yanında bulunan fabrikalar ve onlar üzerinden oluşturulan şirketler olmak üzere 17 şirkette hisse ortaklığı yapmıştır. Bu şirketlerin hisselerinde ortaklığın yanı sıra yurtdışından uzman ve makine getirilmesine mali ve idari birçok konuda şirketlere yardımda bulunmuştur. Özellikle kurulan şirketlerin fabrikalarının modern makinelerle donatılması, var olanların elden geçirilerek veriminin artırılması konularında mali destek verdiği gibi şirketlerin idare heyetlerinde üye bulundurarak faaliyetlere bizzat müdahale imkânı da bulmuştur. Banka Anadolu'nun birçok bölgesinde kurulmuş olan liman işletmeleri, enerji, maden ve tarıma dayalı sektörlerde faaliyet gösteren anonim şirketlerle destek politikalarının olduğu görülmüştür.

Tarıma dayalı sektörlerde tüzüğü belirlenerek kurulmuş olan Tosya Çeltik Fabrikası Türk Anonim Şirketi,³⁰ Tosya ve yöresinde bulunan pirinç fabrikası ve diğer sanayi kuruluşlarını işletmek üzere 1925 Kasım ayında kurulmuştur. Sermayesi 120.000 lira olan fabrikaya pirinç fabrikası inşa edilerek makineleri yıl içerisinde monte edilmiştir. 1926 yılı raporuna göre Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası naktan gönderilmek yoluyla hisse iştiraki yoluyla şirket hesabına 42.993 lira mali destekte bulunmuştur. Banka şirketin %35.8 oranında iştirak payına sahip olmuştur.³¹ Bu sektördeki bir diğer şirket ise Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirkettir. Şirket,³² Uşak'ta şeker fabrikaları kuruluşu, şeker imalatında bulunmak ve her türlü zirai, sanayi ve ticari uygulamalarda faaliyet göstermek ve ilgili alanlarda iktisadi kurumlar kurmak amacıyla 19 Nisan 1923 tarihinde oluşturulmuştur. Sermayesi 1,200.000 Türk lirası olan şirkete Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası % 30 hisse oranında iştirak etmiştir. Bu finans desteği ile 6 Kasım 1925 tarihinde ek fabrika inşaatına başlanmıştır.³³ Bankanın tarım ve hayvancılığı dayalı sektörler dâhilinde dokuma ve benzeri alanlarda hisse ortaklığı yaptığı iki şirketten biri Aksaray Azmi Millî Şirkettir. 3 Ağustos 1924 tarihinde ağırlıklı olarak mensucat olmak üzere un ve elektrik üretimi fabrikaları kurma ve bu konular üzerine faaliyet göstermesi amacıyla kurulmuştur. Şirketin 250.000 lira olan sermayesine Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası %10 oranında iştirak ve 25.000 lira ile hissedar olmuştur. 1926 yılı raporuna göre banka iştirak bedelini 3 tak-

28 *Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri*, C.I-II, ATAM yayını, Ankara 2006, s.373; Erdal, *Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası*..., s.89.

29 Erdal, *Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası*..., s.92-114.

30 BCA:30.18.1.1./11.53.20

31 *Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Sekiz Aylık Bilanço Raporu 1925*, s.24.

32 BCA:30.18.1.1./7.16.16

33 *TSMB Sekiz Aylık Bilanço Raporu 1925*, s.25

sitte ödeme planıyla vermiştir.³⁴ Mensucat alanındaki diğer şirket olan Ankara Millî Mensucat Anonim Şirketi ise çeşitli mensucat işleriyle ilgilenmek amacıyla 150.000 lira sermaye ile kurulmuştur.³⁵ 1926 yılı raporuna göre Ticaret Vekâleti tarafından 1924 yılı bütçesinden şirket sermayesine 23.385 lira ile iştirak edilmiş, bunun yanı sıra 20 bin lira faizsiz kredi sağlanmıştır. Şirkete ait fabrikanın inşaatının bitirilmesi ve faaliyete geçirilmesi için bankadan 50 bin lira kredi talep edilmiştir.³⁶ 1927 yılında fabrikanın idare heyeti tarafından alınan karar ile sermaye 300 bin liraya çıkarılmıştır. Ancak buna rağmen hisselerin satılamamış olması şirketin içinde bulunduğu kötü mali durumu düzeltmekte pek de faydalı olmamıştır. Bu sebeple şirket 1926 yılında olduğu gibi mali yönden sıkıntılı bir süreçte girmiş banka şirkete % 15.6 oranında iştirak ile 23.385 lira destekte bulunmuştur.³⁷

Anadolu'da kurulan bir diğer şirketleşme alanı olan madencilik alanında ise kömür, bakır, lületaşı ve çinicilik sahalarında şirketleşmeye gidilmiştir. Bu şirketlerden ilki olan 1924 yılında şirket tüzüğü belirlenen Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi,³⁸ Ergani madenlerinin çıkarılması ve işlenmesi konularında faaliyet göstermek üzere 3 milyon lira sermaye ile kurulmuştur. Bu şirkete Ticaret Vekâleti bir milyon lira hisse ortaklığı taahhüd etmiş bunun 250.000 lirasını ödemiştir.³⁹ 1926 yılı raporuna göre Vekâletin taahhüd ettiği hisse bedeli daha sonra %33.3 oranında iştiraki bulunan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankasına geçmiş ise de kuruluş itibarıyla ayrılan tahsisat 1924 yılı bütçesine ait olduğundan bu rakam önce bankaya aktarılmış daha sonra şirkete ödenmiştir.⁴⁰ Diğer maden şirketi de Kilimli Kömür Madenleri Türk Anonim Şirkettir. Şirket, Ereğli bölgesinde Kilimli mıntıkası dâhilinde katılım veya kiralama yoluyla kömür ocaklarını bizzat veya katılımsız çalıştıracığı, bunun için uygun işleme, nakliye ve temizleme gibi tesisat kurmak ve bunlara bağlı olarak taşınır taşınmaz mülkler alıp satmak ve bu konularda ticaret yapmak amacıyla 17 Ocak 1926 tarihinde kurulmuştur.⁴¹ Sermayesi 400.000 liradır. Kilimli madenleri imtiyazı 99 yıl süreyle şirkete ihale edilmiştir. Bu bölgeyi değerlendirme, işletme, imtiyazının üstünde 15 hisse bankanıdır. Banka hisse katılımında sermayenin % 10 iştirak nispetinde toplamda 40 bin lira vermiştir.⁴²

Madencilik sahasında lületaşı ve çinicilik üzerine yöresel kurulan şirketler de bu alanda önemli faaliyetlerde kırsal kalkınmada öncü faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu şirketlerden ilki olan Eskişehir Lüle Taşı Şirketi, lüle taşı madeninden taşlar ihraç ve imal etmek, Türkiye Cumhuriyeti'ne ve yabancı memleketlere taş çıkartmak ve hazırlamak, maden kuyularının kesin bir şekilde işletilmesini sağlamak amacıyla kurulmuştur. Sermayesi 100.000 lira olan şirkete Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası %25 oranında 25.000 lira hisse ortaklığı taahhüd etmiştir.⁴³ Diğer şirket olan Kütahya Çini İşleri Türk Anonim Şirketi, Kütahya'da çiniciliğin her şubesiyle ilgilenmek ve kilden yapılan ev ve yapı eşyaları imalatını düzenlemek üzere 24 Mayıs 1925 tarihinde kurulmuştur.⁴⁴ Sermayesi 100.000 Türk lirası olan fabrikanın inşaatı kısmen bitmiş ise de küçük ölçekte imalata devam etmektedir. 1926 yılı raporuna göre Türkiye Sanayi

34 BCA: 30.18.1.1./10.37.15; *TSMB Sekiz Aylık Bilanço Raporu 1925*, s.26.

35 BCA: 30.18.1.1./13.31.5; *TSMB Sekiz Aylık Bilanço Raporu 1925*, s.26.

36 *TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu 1926*, s.36

37 *TSMB 1927 Senesi Bilançosu Raporu 1927*, s.24.

38 BCA: 30.18.1.1./10.33.10

39 *TSMB Sekiz Aylık Bilanço Raporu 1925*, s.25

40 *TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu 1926*, s.35

41 BCA: 30.18.1.1./17.83.20

42 Erdal, *Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası*..., s.92-115.

43 *TSMB Sekiz Aylık Bilanço Raporu 1925*, s.26

44 BCA: 30.18.1.1./13.31.10

ve Maadin Bankası %50'lik oranda beş bin hisse karşılığında 50 bin liralık taahhüdü karşılığında iki taksitte ödeme planı yaptığı miktarın 25 bin lirasını ödemiştir.⁴⁵

Enerji alanında kurulan ve banka ile finans ortaklığına giren şirketlerden Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi Visere köyü civarındaki dere suyundan elektrik elde etmek üzere 2 Mayıs 1925 tarihinde kurulmuştur.⁴⁶ 160.000 lira sermayesi olan şirkete, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası 50.000 lira hisse ortaklığı taahhüd etmiş bunun 25.000 lirasını ödemiştir.⁴⁷ 1926 yılı raporuna göre ise sermayenin 50 bin lira olduğu Türkiye Sanayi ve Maadin Bankasının %10 hisse ortaklığı karşılığında beş bin lirayı Nisan 1926 tarihinde ödemiş belirlenmiştir. Bankanın şirkete olan toplam iştirak oranı ise %31.3'tür.⁴⁸ Diğer şirket ise Malatya Teşebbüsat-ı Sanayii Türk Anonim Şirkettir. Şirket, su kaynaklarından yararlanmak suretiyle bir elektrik fabrikası kurmak, elektrik ile çalışan un, konserve, ispirto, hızar ve pamuk temizleme fabrikaları kurmak ve işletmek ve bunun yanında üretilen elektrik ile şehir ve kasabaları aydınlatmak amacıyla 23 Mart 1925 tarihinde kurulmuştur.⁴⁹ Sermayesi 400.000 lira olan şirketin hisselerine Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası %33.3 oranında 133.333 lira ile hissedar olmuş ve bunun yaklaşık 51.000 lirasını ödemiştir.⁵⁰ Bu iki şirketin yanı sıra aynı sektörde faaliyet gösteren Yalvaç Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi, Yalvaç'ta deri fabrikası kurmak, dericiliğe bağlı sanayi ve ticaret teşekkülleri oluşturmak amacıyla 29 Nisan 1925 tarihinde kurulmuştur. Şirketin sermayesi 130.000 lira olup bu sermayenin 80.000 lirası isimleri nizamname-i dâhiliyede yazılmış olan 80 üye tarafından taahhüd edilmiştir. 50.000 lirası da Ticaret Vekâleti tarafından taahhüd edilmiş ve Vekâletin bu taahhüdü Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası tarafından karşılanmıştır.⁵¹ 1926 yılı raporuna göre şirketin kuruluş aşamasında nizamnamede isimleri yazılı olan 80 üye kişi başı 500 lira vererek 40 bin liralık hisse ile kuruluşa iştirak etmiştir. Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası şimdiye kadar 50 bin lira ve %38.5'lik hisse iştirakine mahsuben 29 bin lira ödemiştir.⁵²

Anadolu'da kurulan şirketlerin bir diğer faaliyet sahası da liman işletmeciliği olmuştur. Bu bağlamda İstanbul, İzmir ve Trabzon gibi bölgesel iktisadi hinterlandı olan limanların işletmeciliği için de şirketler kurulmuştur. Bu şirketler arasında ilk kurulan şirket olan İzmir Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi, 15 Nisan 1925 tarihinde İzmir limanında 13 Mayıs 1925 tarihinden itibaren gemilere tatlı su verme, kömür de dahil olduğu halde yolcu ağırlığı dışında bütün yükleme, boşaltma, kılavuzluk, dalgıçlık ve tahlisiye işleriyle uğraşmak üzere kurulmuş ve 26 Eylül 1925 tarihinde faaliyete başlamıştır.⁵³ İş Bankası 68 bin lira ve Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın %5 iştirak ve 50.000 lira ile hissedar olduğu şirketin sermayesi 500.000 liradır.⁵⁴ Trabzon Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi de 17 Temmuz 1925 tarihinde Trabzon'daki Değirmendere, Çömlekçi ve Moloz limanlarında gemilere tatlı su verme, kömür de dahil olduğu halde yolcu ağırlığı dışında bütün yükleme, boşaltma, kılavuzluk, dalgıçlık ve tahlisiye işleriyle uğraşmak üzere faaliyetlerine başlamış, 30 Eylül 1925 tarihinde şirketleşerek faaliyetlerine devam etmiş olup, şirketin serma-

45 *TSMB Sekiz Aylık Bilanço Raporu 1925*, s.25

46 *BCA: 30.18.1.1./13.26.10.*

47 *TSMB Sekiz Aylık Bilanço Raporu 1925*, s.27

48 *TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu 1926*, s.33

49 *BCA:30.18.1.1./13.19.9*

50 *TSMB Sekiz Aylık Bilanço Raporu 1925*, s.26

51 *TSMB Sekiz Aylık Bilanço Raporu 1925*, s.25

52 *TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu 1926*, s.30

53 *BCA:30.18.1.1./13.29.5; BCA:30.18.1.1./013.24.10*

54 *TSMB Sekiz Aylık Bilanço Raporu 1925*, s.26

yesi bankanın ;%10'luk oranda iştirakiyle 50.000 lira olarak belirlenmiştir.⁵⁵ 1927 yılı raporuna göre bir önceki yılın indirme ve boşaltma faaliyetlerinden banka hissesine gelir olarak 2.033 lira 97 kuruş kaydedilmiştir.⁵⁶ Son şirket ise İstanbul Liman İşleri İhisarı Türk Anonim Şirkettir. Şirket, 26 Temmuz 1925 tarihinde İstanbul limanında gemilere tatlı su verme, kömür de dahil olduğu halde yolcu ağırlığı dışında bütün yükleme, boşaltma, kılavuzluk, dalgıçlık ve tahlisiye işleriyle uğraşmak üzere kurulmuş ve 9 Eylül 1925 tarihinde faaliyete başlamıştır.⁵⁷ İş Bankası'nın ve Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın %20'lik oranda iştirak ve 100.000'er lira ile hissedar olduğu şirketin sermayesi 500.000 liradır.⁵⁸

Sümerbank'ın kuruluşuna Giden Süreç

Yerli ve milli girişimci yaratabilmek amacıyla Anadolu'da kurulan ve banka tarafından finans desteği bekleyen şirketlerin fabrikalarının tamamlanması için teşvik-i sanayi düzenlemesi gereğince bütçeden bankaya aktarılan kısım bu şirketlere aktarılmıştır. Bu sebeple banka henüz sermayesini ve teşkilat yapısını oluşturmadan var olan fabrikaların devredilen borçları ve işlemleriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Daha 8 aylık bilançoya göre bankanın ilk sekiz aylık raporunda iştirak edilen çeşitli şirketlere nakden 366.663 lira, devredilen dört fabrikaya 226.225 lira, bankaya devredilen mallar ve borçlar için 533.172 lira ödenmiştir.⁵⁹ 1929 ekonomik buhranın getirdiği zorluklar bankanın hisse ortaklığı ile idaresini aldığı fabrikaların harcamalarının banka bütçesine verdiği yükten dolayı yeni bir düzenlemeye gidilmesi ihtiyacı doğmuştur. Çünkü krizle birlikte bankaya olan borçlarını ödeyemeyen Kütahya, Uşak, Trabzon, Malatya ve Yalvaç'ta kurulan şirketler iflasın eşiğine gelmiş ve bankaya devrolunmuş, hatta Uşak'ta kurulan Şeker Fabrikasının borçları ödenerek 3 aylık tahsisatı bankaya verilmiştir.⁶⁰

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın hem girişimci hem de girişimcinin finans desteği sağlayan banka kimliğinin olmasının getirdiği karmaşıklık hazırlanan raporlarda da görülmüştür. Bu iki faaliyeti birbirinden ayırmak amacıyla Bankanın yetki ve idare şeklinin dönüştürülmesi kararı alınmıştır. Buna göre bankanın işletmesini yaptığı fabrikalar için özel bir kanunla belirlenecek Devlet Sanayi Ofisi gibi yeni bir yönetim usulü getirmek ve sadece sanayi kredisi işleriyle meşgul olmak üzere Sanayi Kredisi Bankası adıyla yeni yatırımlara desteğini sürdürmesi zorunlu görülmüştür.⁶¹ Mecliste konuyla ilgili yapılan görüşmelerde Bütçe Encümeni Reisi Hasan Fehmi Bey, Sanayi ve Maadin Bankası'nın hem bankacılık hem de fabrika işletmeciliği yaptığını, bu düzenlemeyle kanuni hakları ve imtiyazları korunan bankanın adının değiştirilerek sadece bankacılık işleriyle ilgilenmek üzere Sanayi Kredi Bankası'na dönüştürüldüğü ifade edilmiştir. Devletten devredilen fabrikaların idaresinin Devlet Sanayi Ofisine aktarılmasından dolayı bu bankanın sadece bu fabrikaların bankacılık işlemleriyle ilgileneceği vurgulanmış ve yönetim kadrosu ile bütçesi belirlenmiştir.⁶² Finans için bankanın adı Sanayi ve Kredi Bankasına dönüştürüldükten sonra işletilen fabrikalar için İktisat Vekâletinin hazırladığı 3 Temmuz 1932 tarihli yasal düzenlemeyle kurulan Devlet Sanayi Ofisi'nin görevi sadece bankadan devredilen devlet

55 BCA:30.18.1.1./16.64.11; *TSMB Sekiz Aylık Bilanço Raporu 1925*, s.26

56 *TSMB 1927 Senesi Bilançosu Raporu 1927*, s.25

57 BCA: 30.18.1.1./138.985.7; Erdal, *Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası....*, s.143-144.

58 *TSMB Sekiz Aylık Bilanço Raporu 1925*, s.25

59 *TSMB Sekiz Aylık Bilanço Raporu 1925*, s.8

60 BCA:30.18.1.1./16.64.11

61 BCA:30.18.1.2./26.18.12

62 BCA: 30.18.1.2./30.60.01; TBMMZC 1926, s.502-503

fabrikalarının yönetimi olmamıştır. Ayrıca Avrupa firmalarından büyük ölçekte kredilerin önerildiği ve Rusya ile yapılan anlaşma esasları dairesinde alınan kredi ile şeker ve kimya sanayisi alanında birçok fabrikanın kurulması ve işletilmesi önemli faaliyet alanı olarak belirlenmiştir.⁶³ Ancak, bankaya verilen sermaye kaynaklarının devlet ofisine verilmesi bir süre sonra bankanın bütçesinin yetersiz kalmasına sebep olmuştur.

1929 ekonomik buhranın getirdiği zorunluluklar Türkiye'ye has olan; özel teşebbüs ile birlikte devlet destekli teşebbüsün rekabeti gibi bir durumu doğurmuştur. İsmet İnönü bu devletçi ekonomiye geçiş durumunu 1930 yılında Kayseri-Sivas demiryolunu açılışında verdiği beyanatta; "... Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz... Elektriği yapılmayan şehir, limanı fena olan yer, iş bulamayan adam hükümeti muhâtap tutar... Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeye sevk etmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?"⁶⁴ sözüyle açıklamıştır. Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın idare şeklinde yapılan düzenlemelerle Sanayi ve Kredi Bankası ile Devlet Ofisine dönüştürülmesinin bir fayda sağlamaması üzerine Sümerbank'ın kuruluşuna karar verilmiştir.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası ile yaşanan sorunlar ve bu sorunları çözmek için yapılan düzenlemelerin fayda sağlamamış ve sorunu daha da karmaşık hale getirmiştir. Meclis görüşmelerinde özellikle sanayileşme ve şirketleşme hareketine hız verebilmesi için bütün millî kaynaklardan daha fazla yararlanmak gerektiği tespitinde bulunulmuştur. İstenilen hedeflere daha etkili ve daha hızlı bir şekilde ulaşmak gerekçesiyle İktisat Vekâletince hazırlanmış bulunan "Sümerbank Kanunu Tasarısı" 3 Haziran 1933 tarihindeki birleşimde görüşülmüş ve aynı günde (2262) sayılı Kanun olarak kabul edilmiştir.⁶⁵ Adını Mustafa Kemal (Atatürk)'in verdiği Sümerbank'ın kuruluş amacı; "*Alelumum sanayi işleri ve bankacılık muameleleri ile iştigal etmek*" ifadesiyle belirlenmiştir. Bu faaliyet sahası Devlet Sanayi Ofisinden devralınan fabrikalar ve hisse ortaklığı yapılan özel sanayi şirketlerini idare etmek ve devlet sermayesi ile inşa edilecek bütün sanayi kuruluşlarının etüd ve projelerini kurmak ve işletmek olmuştur.⁶⁶ Sümerbank'ın yatırım ve istihdam konularının yanı sıra sanayi kuruluşlarına kredi sağlaması ve genel bankacılık işlerini yürütmesi, millî sanayinin gelişmesi için önlemler araması ve bu konuda İktisat Vekâletine raporlar sunması da amaçları arasında bulunmaktadır. Sümerbank kanununda en önemli maddesi devralınan fabrikaların şirketleşmesi ile ilgili maddesidir. Bu madde de Sümerbank'ın devraldığı ve sermayesi tamamen devlete ait olan fabrikaları bir sene içinde sınırlı sorumlu ve kendisine bağlı şirketler haline getirilmesi ve benzer hammadde üzerine üretim yapan fabrikaların bir şirket altında toplanması, şirketlerin hisse senetlerinin tamamının banka adına yazılı olması kararlaştırılmıştır. Bu madde de en önemli vurgu ise kurulacak şirketlerin hisselerinin kısmen veya tamamen Türk şahıs ve kuruluşlara satılmasının uygun olacağı belirtilmiş olmasıdır. Bu yerli girişimci oluşturma kaygısının ve amacının bir göstergesidir.⁶⁷

Sümerbank'ın kuruluş amacı çerçevesinde I. Beş yıllık sanayi programı sürecinde Kayseri Bez Fabrikası, Konya-Ereğli Bez Fabrikası, Nazilli Basma Fabrikası, Bursa

63 TBMMZC 1933, s.486-487.

64 Hakimiyet-i Milliye 31 Ağustos 1930

65 BCA: 30.18.1.2./37.44.6; *Sümerbank Kanunu*, Ulus Basımevi, 1934, s.1-2

66 *Sümerbank Kanunu*, s.3.

67 "Ekonomi Tarihi, Cumhuriyetin Sanayi Okulu: Sümerbank", *Ekonomik Forum Dergisi*, TOBB Yayını, S 266, Ekim 2016, s.100-105.

Merinos Fabrikası ve Malatya Bez Fabrikası kurulmuştur.⁶⁸ Atatürk'ün açılışına katıldığı ve kuruluş itibariyle diğerlerinden ayrılan fabrika olan Nazilli Basma Fabrikası Atatürk'ün tasarladığı etrafını da değiştiren, modernleştiren fabrika modelinin ilk örneği olmuştur. Fabrika üretimin yanı sıra araştırma geliştirme faaliyetlerinin yapıldığı laboratuvar, istihdam politikası bağlamında bir okul, spor ve sanata desteğiyle bir kültür kompleksi de olan yaşam alanıdır.⁶⁹ 2 Şubat 1938 tarihinde üretime geçen Bursa Merinos Fabrikası da İngiliz tarzı üretim sistemine sahip bir fabrika olarak kurulmuştur. 1937 yılında temeli atılan Malatya Bez Fabrikası da yerli sermayenin katkılarıyla yani İş Bankası, Ziraat Bankası ve Sümerbank ortaklığıyla kurulan fabrikadır. Sümerbank aynı zamanda yurt genelinde kurduğu mağazalar ile pazar oluşturma sürecinde de varlığını göstermiştir.⁷⁰

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte sanayi sektöründeki yatırımlarda İş Bankası ve Ziraat Bankasının destekleri yanında sadece sanayi sektörünün her alanında özellikle maden sektöründe yatırımlarda bulunmak ve sektördeki girişimcinin finans sorunlarını çözmek amacıyla bir bankanın kurulması konusu gündeme gelmiştir. İzmir'de düzenlenen Kongre sonrasında mecliste yapılan görüşmelerde ülkede güçlü sermayeye sahip girişimcinin olmadığı, halkın sadece küçük ölçekli sanayi işlerine veya orta ölçekte sermayelerle yapılabilecek imalâta girişebildiği, büyük ölçekteki sanayi işlerinin ise ya yabancı sermayeler ya da Hükümetin tarafından ve desteği ile yapıldığı vurgulanmıştır. Bu görüşmelerde Osmanlı'dan bu yana sadece askerî ihtiyaçlar için sanayi kuruluşlarının öncelik görüldüğü belirtilmiş, toplum için genel tüketim maddeleri imal eden fabrikalar kurulmuşsa da büyük sanayi işletmelerinin kısmen devlet sermayesinin katılımı ile gerçekleştirilebileceği vurgulanmıştır. Cumhuriyet hükümetlerinin "halkın yapamadığı işler" tanımıyla ifade ettiği alanlarda yatırım politikasının ilk tecrübesinin Türkiye Sanayi ve Maadin Bankasının olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda 1925 yılında başlayan yerli ve millî girişimci, sermayedar sınıfı yaratma çabası bu banka ile başlamıştır. Devletin önemli oranda desteği ile kurulan banka, girişimcinin yabancı sermayeye muhtaç olmadan şirketleşmesi ve rekabet ortamına hazırlanması amacını takip etmiştir.

Osmanlı Devleti döneminden kurulan dört fabrika bütün menkul ve gayrimenkulü ile sermaye olarak bankaya devredilmesi daha ilk andan sorun yaratmıştır. Bankaya getirilen eleştirilerden ilki devletin yerli sermaye sınıfı yaratmak için kurduğu bankanın devlet desteği ile yerli sermaye sınıfı ile rekabete girecek olmasıdır. Çünkü getirilen vergi muafiyeti, devletin kurumsal desteği ve yönettiği fabrikaların modernizasyonunda gerekli finansmanının devlet tarafından sağlanması rekabette eşitsizliğe sebep olmuştur. Bu durumda özel sermaye adına devletin işletmeciliğe girişmesinin Sovyetlerde uygulanan devlet sosyalizmine benzeyeceği bu sisteminde zararlı sonuçlandığı vurgulanmıştır. Devlet destekli bankanın Anadolu'da gelişmesi düşünülen özel sermaye sınıfının iflasa götüreceği belirtilmiştir. Gerçekten de banka bu fabrikalarının yabancı uzman istihdamı ve makinelerinin modernizasyonu için sermayesinin önemli bir kısmını harcamak zorunda kalmış, bu durumda yeni yatırımlara ayrılacak bütçe konusunda sıkıntı yaşamıştır.

68 BCA:490.1.0.0./63.240.2; Ali Asgar Eren-Serkan Tuna, "Birinci sanayi Planı kapsamında Kurulan Sümerbank Doküman Fabrikalarında Beslenme, Giyim, Kreş ve Okul Olanakları (19335-1950), *Atatürk Yolu*, Yıl:2018, S:63, ss.165-202.

69 Nazmi Kal, "Atatürk Modeli Fabrika", *Ekonomik Forum Dergisi*, TOBB Yayını, S 258, Eylül 2016, s.84-87; bkz Nazmi Kal, 1923-1939 *Kalkınma Mucizesi-Atatürk'ün Diktiği Ağaçlar*, Atay Yayınları, 2014.

70 *Sümerbank Bankacılık, Sınai, İşletmecilik, Mağazacılık*, DSİ Matbaası, Ankara 1971; Eren ve Tuna, "Birinci sanayi Planı kapsamında...", s.176-177; Cumhuriyetin Sanayi Okulu: Sümerbank, s.104.

Anadolu'da kurulan Anonim Şirketler süreç içerisinde piyasadaki rekabette tecrübesiz kalmış ve finans sorunu yaşamış İş Bankası'nın da desteğini almışsa da şirketler ödemelerini yapamadıklarından dolayı bir süre sonra bankaya devredilmiş, 1929 ekonomik krizinin getirdiği sıkıntılar bu şirketlerin iflas sürecini hızlandırmıştır. İflasların artışı Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın da işlevsiz hale dönüşmesine giden süreci başlatmıştır. 1930'lu yıllara gelindiğinde 1929 ekonomik krizinin etkisinden kurtulmak üzere devletçi politikaya geçiş yapılmıştır. Bu süreçte Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın yetki ve idari yapısında düzenlemelere gidilmiş işletmecilik ve bankacılık işlemleri birbirinden ayrılmıştır. Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilen fabrikaların sadece işletilmesi amacıyla Devlet Sanayi Ofisi kurulmuş fabrikalar menkul gayrimenkulleriyle buraya devredilmiştir. Bankacılık işlemleri de Sanayi Kredi Bankası adıyla kurulan yapıya devredilmiştir. Ancak bu uygulama sırasında hataların tekrar edilmesi üzerine işlevsiz hale gelen ve faaliyet bile göstermeye fırsat bulamayan yeni kurumlar kapatılarak Sümerbank'ın kuruluş süreci başlamıştır.

Sonuç olarak vurgulamak gerekir ki geniş muafiyetler ile devlet desteği verilen Sümerbank kapatılan banka ile aynı özelliğe sahip olmuş ise de Sümerbank'ın tek ve aslında önemli farkı fabrikaların bir kampüs alanı şeklinde kurgulaması ve ihtiyaç duyduğu vasıflı insan gücünü yetiştirmek amacıyla eğitime de önem vermiş olmasıdır. Bu bağlamda Türk sanayisinin gelişmesinde öncü bir kurum olmuştur. Kurulduğu yıllardan itibaren millî sanayiye kurmak, girişimci sınıfı geliştirmek ve modern toplum inşasında itici güç olması amacıyla kurulan Sümerbank, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kurduğu kuruluşlarla bu amaca ulaşmıştır. Sümerbank bünyesinde kurulan uçak ve traktör üretim fabrikaları, 1950 sonrasında ABD ile olan ilişkiler ve anlaşmalar bağlamında üretimini azaltmış veya kapanmıştır. Sümerbank, kuruluşundan itibaren dokuma sektöründe 30, Deri ve kundura sektöründe 4, Çimento, Kimya, Demir Çelik, Ticaret ve Kâğıt sektörlerinin de dahil olmasıyla 56 işletmeye finanstan işletmeye kadar çeşitli alanlarda kaynaklık yapmıştır. Bankacılık sektöründe de 49 şubesiyle sanayi alanında millî ve yerli girişimci sınıfın güçlenmesinde etkili olmuştur.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri, Meclis zabıtları ve Raporlar

BCA: 30.18.1.1./013.24.10.

BCA: 30.18.1.1./10.33.10

BCA: 30.18.1.1./10.37.15.

BCA: 30.18.1.1./11.48.16.

BCA: 30.18.1.1./13.18.10.

BCA: 30.18.1.1./13.19.9.

BCA: 30.18.1.1./13.29.5.

BCA: 30.18.1.1./16.64.11.

BCA: 30.18.1.1./19.32.10.

BCA:30.18.1.1./11.53.20.

BCA:30.18.1.1./13.26.10.

BCA:30.18.1.1./17.83.20.

BCA:30.18.1.1./7.16.16.

BCA:3018.1.1./13.31.10.

BCA: 30.18.1.1./13.31.5

BCA:3018.1.1./15.49.20.

TBMMZC, Devre: II, İçtima senesi: III, 108. İçtima, C.25, 25 Mayıs 1926.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Sekiz Aylık Bilanço Raporu 1925

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, 1926 Senesi Bilançosu Raporu.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası 1927 Senesi Bilançosu Raporu.

Ticaret-i Berriye Kanunu, Cihan matbaası, İstanbul 1919.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Hakkında Başvekâletten Mevrut (1/672) Numaralı Kanun Layihası ve Ticaret e Muvazenei Maliye Encümenleri Mazbataları, (y.y.), 29 Mart 1925.

Kitaplar ve Makaleler

Akgüç, Öztin, *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri*, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul 1982.

Akgüç, Öztin, *Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler*, Türkiye

Bankalar Birliği Yayını, Ankara 1971.

Akşin, Sina, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İmge Kitabevi, İstanbul 2001.

Altay, N. Oğuzhan, “Türkiye’de Liberal Politikaların Bankacılık Sektörüne Etkileri (1847- 1979)”, *Ege Akademik Bakış*, 2010, Cilt. 10 Sayı:1, ss. 319-350.

Atatürk Dönemi Maliye Politikası, Maliye Bakanlığı Yayını, Ankara 2008.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C.I-II, ATAM yayını, Ankara 2006.

Avcıoğlu, Doğan, Türkiye’nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın), Tekin Yayınevi, Ankara 1965.

Aydemir, Şevket Süreyya, (1988) *Tek Adam*, III, Remzi kitabevi, İstanbul 1988.

Başol, Koray, *Türkiye Ekonomisi*, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF yayınları No:2, İzmir 1983.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*, İmge kitabevi, Ankara 2003.

Boztemur, Recep, “Özel Girişimciliğin Gelişiminde Devletin Rolü: İş Bankası Örneği”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1996, S: 29, Ankara, ss.63-79.

Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK yayını, Ankara 1994.

“Ekonomi Tarihi, Cumhuriyetin Sanayi Okulu: Sümerbank”, *Ekonomik Forum Dergisi*, TOBB Yayını, S 266, Ekim 2016, s.100-105.

Erdal, İbrahim, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, *Cumhuriyetin Milli Burjuva Oluşturma Girişimi*, İdeal Kültür yayınevi, İstanbul 2021

Eren, Ali Asgar, Tuna, Serkan, “Birinci sanayi Planı kapsamında Kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikalarında Beslenme, Giyim, Kreş ve Okul Olanakları (19335-1950), *Atatürk Yolu*, Yıl:2018, S:63, ss.165-202.

Ergin, Feridun, *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*, Yaşar Kültür ve Eğitim Vakfı yayını, Ankara 1977.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, *Türkiye’de İktisat Tedrisatı ve İktisat Fakültesi Teşkilatı*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1946.

Güran, Tevfik, “Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları”, *150.Yılında Tanzimat*, Ankara: TTK yayını, Ankara 1992, ss.239-249.

Gürer, Turgut, *Atatürk’ün Yaveri Cevat Abbas Gürer*, Gürer Yayınları, İstanbul 2008.

Hatipoğlu, Zeyat, *Cumhuriyet Rejiminde Türkiye Ekonomisinin Gelişimi*, Yalçın Matbaası, İstanbul 1974.

İnan, Afet, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1932*, TTK yayını, Ankara 1972.

İnan, Afet, İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat- 4 Mart 1922), TTK yayınları, Ankara 1989.

İnönü, İsmet, İnönü'nün Hatıraları, Bilge yayınları, Ankara 1991.

KAL, Nazmi, "Atatürk Modeli Fabrika", *Ekonomik Forum Dergisi*, TOBB Yayını, S 258, Eylül 2016, s.84-87.

KAL, Nazmi, *1923-1939 Kalkınma Mucizesi-Atatürk'ün Diktiği Ağaçlar*, Atay Yayınları, Ankara 2014.

Kılıçbay, Ahmet, *Türkiye Ekonomisi*, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları: 263. Ankara 1984.

Kıpal, Ulaş ve Uyanık, Özgür, *Türkiye Millî İktisat Tarihi (Devletçilik)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2001.

Ökçün, Gündüz, "1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar", *İktisat Tarihi Yazıları*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını:58, Ankara 1997.

Ökçün, Gündüz, "1909-1930 yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar 8-10 Haziran 1973*, Hacettepe Üniversitesi yayını, Ankara 1975.

Ökçün, Gündüz, *Türkiye İktisat kongresi 1923 İzmir*, AÜSBF yayını, Ankara 1981.

Özer, Halis, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Millî Tüccar Oluşturma çabalarında İş Bankası'nın Rolü", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, C:69, S:2, Ankara 2014, ss.351-377.

Sarc, Ömer Celal, "Tanzimat ve Sanayimiz", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.

Şam, Leyla, *Türkiye'de Karayolları ve Demiryollarının Gelişim Süreci*, Tesav yayını, Ankara 2003.

Sümerbank Kanunu, Ulus Basımevi, 1934.

Sümerbank Bankacılık, Sınai, İşletmecilik, Mağazacılık, DSİ Matbaası, Ankara 1971.

Toprak, Zafer, *Millî İktisat- Millî Burjuvazi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı yayını, İstanbul 1995.

Toprak, Zafer, *Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982.

Toprak, Zafer, *İttihat-Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul

1995.

Töre, Nahit, “Atatürk Döneminin (1923-1938) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını:513, Ankara 1982.

Tural, Mehmet Akif, *Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını: 848, Ankara 1987.

Türkiye İş Bankası Tarihi, Editör; Uygur Kocabaşoğlu, Yayın Kurulu; Güven Sak, Sinan Sönmez, Funda Erkal, Özgür Gökmen, Nesim Şeker, Murat Uluğtekin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.

Türkiye'de Bölge Kalkınmasının Evreleri, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yay. No: 2, Ankara 1993.

Yüzgün, Arslan, *Cumhuriyet Dönemi Türk Banka Sistemi (1923-1981)*, Der yayınları, İstanbul 1982.

Zarakolu, Avni, *Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık*, Ankara: Türkiye Bankalar Birliği yayını: 61, Ankara 1974.